

KUL TÚRA SLOVA

Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu

Orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Silvia Duchková

REDAKČNÁ RADA

Klára Buzássyová, Silvia Duchková,
Adriana Ferenčíková, Ján Findra,
Gejza Horák, Ján Horecký, Ján
Kačala, Ivan Masár, Mária Náběl-
ková, Jozef Pavlovič, Mária Pisárči-
ková, Matej Považaj, Anna Rýzko-
vá, Ján Sabol, Pavol Žigo

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

KAČALA, J.: Bernolákov a Štúrov kodifikačný čin	33
POVAŽAJ, M.: Sonda do jazyka televízneho spravodajstva	38

DISKUSIE

HORECKÝ, J.: Úvahy nad rytmickým zákonom	46
--	----

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Čo chutí, neškodí – tobôž nie v prezývkach. J. R. Nižňanský	52
---	----

ROZLIČNOSTI

O používaní prechodníka. J. Horecký	56
---	----

SPRÁVY A POSUDKY

Pri prameni kodifikácie slovenčiny, našich novodobých dejín a kultúry. I. Masár	57
Sviatok poézie. K. Hegerová	59
Vedieť dobre rozprávať. E. Bajziová	62

SPYTOVALI STE SA

Môže byť niečo na spadnutie? K. Hegerová	63
--	----

Bernolákov a Štúrov kodifikačný čin

JÁN KAČALA

V súčasnosti sme pri vedeckom poznaní dejín spisovnej slovenčiny už v priaznivej situácii tým, že dve základné etapy pri konštituovaní a kodifikovaní národného spisovného jazyka Slovákov, t. j. Bernolákov a Štúrova kodifikácia slovenčiny za spisovný jazyk, boli a sú predmetom vážneho vedeckého záujmu slovenských, ako aj zahraničných bádateľov slovakistov aj slavistov. Výsledkom tohto záujmu sú nielen početné analytické štúdie, ktoré si všímajú čiastkové otázky, lež aj monografické práce a syntetické diela, v ktorých sa skúmaná tematika jednak dáva do súvisu s dobovými politickými, spoločenskými a kultúrnymi, resp. duchovnými pohybmi, pričom sa slovenský pohyb vidí v širších slovanských a európskych súvislostiach, a jednak sa o danej téme formulujú závery podopreté bohatým štúdiom historického i jazykového materiálu. V tejto súvislosti upozorňujeme na posledný odborný príspevok k poznaniu bernolákovskej problematiky – *Pamätnicu Antona Bernoláka* (1992), ktorá obsahuje materiál z vedeckej konferencie uskutočnenej r. 1987 pri príležitosti 200. výročia Bernolákovkej kodifikácie spisovnej slovenčiny.

Napriek týmto pozitívnym javom – azda aj pod vplyvom doterajších nepriaznivých politických podmienok, v ktorých žil slovenský národ – pretrvávajú vo verejnosti aj v školskom vyučovaní akési neostré videnie otázky, odkedy trvá spisovná slovenčina, kto prvý nastolil nevyhnutnosť národného spisovného jazyka Slovákov a aký je vzájomný vzťah Bernolákovho a Štúrovho kodifikačného kroku. V tomto príspevku budeme hľadať odpoveď na tieto tri navzájom súvisiace otázky: 1. kedy sa začína tradícia národného spisovného jazyka u Slovákov, 2. v čom je historickosť Bernolákovho a v čom

historickosť Štúrovho kodifikačného kroku a 3. v čom je rozdiel medzi A. Bernolákom a L. Štúrom vyplývajúci z rozdielnej miery poznania jestvujúceho stavu, z rozdielnych vývinových podmienok a kultúrno-spoločenských súvislostí. Tieto otázky, prirodzene, nie sú ani prekvapujúce, ani nové; hľadáním odpovede na ne chceme predovšetkým zvýrazniť jednoznačnú odpoveď na položené otázky, ako aj jasne formulovať naše vlastné stanovisko k danej problematike.

Anton Bernolák (1762–1813) bol vedúcou osobnosťou slovenského národného politického a kultúrneho pohybu v poslednom štvrtstoročí 18. a na začiatku 19. storočia. Jeho život a dielo svedčia o tom, že otázku národného spisovného jazyka Slovákov pokladal za centrálnu v rámci slovenského národného pohybu a za základnú podmienku konštituovania sa novodobého slovenského národa. Pre jeho jazykovedné a zároveň kodifikačné dielo sú charakteristické najmä tieto črty: 1. ako prvý kodifikoval národný spisovný jazyk Slovákov, 2. pri kodifikácii spisovného jazyka mu bol kritériom živý úzus (ako je známe, bol to úzus vzdelancov západoslovenského kultúrneho centra, tzv. kultúrna západná slovenčina, nebol to úzus ľudu), 3. pri kodifikácii pravopisu vychádzal z toho, že rozhodujúca pre pravopis je skutočná výslovnosť, 4. zostavil novú, jednoduchú a účelnú pravopisnú sústavu, 5. vo svojom jazykovednom diele (predovšetkým v *Slovenskej gramatike* a šesťzväzkovom *Slovári slovenskom, česko-latinsko-nemecko-uhorskom*) podal komplexnú kodifikáciu prvého slovenského spisovného jazyka, založeného na kultúrnej západnej slovenčine, ale s pribatím niektorých typických stredoslovenských prvkov. Žiada sa nám zdôrazniť, že na konštituovanie a kodifikovanie spisovnej slovenčiny a na vybudovanie jednoduchej, minulosťou nezaťaženej pravopisnej sústavy novej spisovnej reči bola potrebná nielen široká odborná príprava a neobyčajná jazykovedná erudícia, lež aj vysoké osobnostné kvality a medzi nimi najmä nevšedná ľudská odvaha a statočnosť, ktoré nevyhnutne spolupôsobia pri každom veľkom čine. Je dobre, že aspoň jedna výrazná časť Bernolákovho jazykovedného diela bola starostlivosťou Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV sprístupnená aj súčasným čitateľom a že sa aj takto možno k Bernolákovmu duchovnému odkazu vracáť (máme tu na mysli publikáciu *Gramatické dielo Antona Bernoláka* vydanú r. 1964 vo Vydavateľstve SAV).

Ludovít Štúr (1815–1856) začal svoj život dva roky po Bernolákovej smrti a riešil podobné problémy ako jeho predchodca: v novej spoločensko-politickej situácii sa stal tvorcom národnej ideológie Slovákov a vo svojom programe takisto pripisoval ústredný význam riešeniu jazykovej otázky u Slovákov. V otázke konštituovania a kodifikovania národného

spisovného jazyka sa vedome hlási k myšlienkam A. Bernoláka a v istom zmysle je dovršovateľom jeho diela; porov. napríklad Štúrove slová z úvodu k *Nauke reči slovenskej* (1846, s. VIII): "Ku kroku tomuto ma isté veľmi pohnuv i príklad bratov našich katolíckich, ktorí sa už od dávna k našej Slovenčine prihlásili a krokom svojim už dávno pravdu tú, že k rozvíťú duchovného života nášho Českuo nárečja je nedostatočnuo, vislovili. Krok náš je len tohoto dovršenia a doplnenia." L. Štúr sa takto inšpiroval u svojho predchodcu v základnej otázke konštituovania národného spisovného jazyka Slovákov, ďalej pri riešení vzťahu hovorenej a písanej podoby jazyka: pravopis má podľa neho vychádzať z hovorenej reči a zakladať sa na výslovnosti, ako aj pri voľbe jednoduchej pravopisnej sústavy, pri ktorej sa vyhol aj nedôslednostiam Bernolákovej pravopisnej sústavy. Pravdaže, Štúrova zásluha spočíva predovšetkým v tom, že Bernolákovu koncepciu národného spisovného jazyka Slovákov v novej situácii posunul do novej polohy tým, že za východisko svojho spisovného jazyka zvolil stredoslovenské nárečia ako základ kultúrnej strednej slovenčiny. Tento svoj záver opieral predovšetkým o zistenie, že stredoslovenské nárečia sú na slovenskom jazykovom území najrozšírenejšie a najpoužívanejšie, že sú najživotoschopnejšie a že sa šírili aj do jazykových prejavov príslušníkov iných slovenských nárečí. Tak sa mu podarilo konštituovať takú podobu spisovného jazyka, ktorá mala najlepšie predpoklady na to, aby sa stala celonárodným a celospoločenským dorozumievacím prostriedkom u nás.

Je nepochybné, že parameter historicosti, historického významu má aj Bernolákov, aj Štúrov kodifikačný krok, hoci predmet záujmu u oboch bol rovnaký, t. j. slovenský spisovný jazyk, a hoci je medzi ich uskutočnením vyše polstoročný časový odstup. Keďže sa Bernolákov, ako aj Štúrov kodifikačný čin týka rovnakého objektu, žiada sa jednoznačne povedať, v čom je historickosť Bernolákovho činu a v čom zasa historickosť Štúrovho kroku. Je a zostane nezvratným faktom, že myšlienku národného spisovného jazyka Slovákov prvý vyslovil Anton Bernolák, že túto myšlienku uskutočnil vo svojom obdivuhodnom jazykovednom diele a uviedol ju do života. Anton Bernolák je teda nepochybniteľne prvým kodifikátorom spisovnej slovenčiny. Jeho historický čin je a zostane historický napriek tomu, že mu – podobne ako ani Ludoviťovi Štúrovi o vyše polstoročia neskôr – celkom nevyšiel, lebo za východisko svojho spisovného jazyka zvolil kultúrnu západnú slovenčinu ako z hľadiska slovenčiny okrajovú formu národného jazyka. Tento Bernolákov krok netreba v nijakom prípade ospravedlňovať, lebo bol jednoducho zákonitý a prirodzene vyplýval z jestvujúcej politickej, spoločenskej, kultúrnej i jazykovej situácie, v ktorej žili a pracovali

berňolákovci. Táto okolnosť je v odbornej literatúre dostačujúco a presvedčivo vysvetlená, nepokladáme za potrebné v našej súvislosti ju rozvádzať.

Historický význam Štúrovho činu vidíme takisto v konštituovaní národného spisovného jazyka Slovákov, ale vyzdvihujeme pritom iné hľadiská: 1. to, že Ľudovít Štúr si za východisko svojho spisovného jazyka zvolil najcharakteristickejšie a najrozšírenejšie slovenské nárečia, z ktorých sa utvorila kultúrna stredná slovenčina, a 2. to, že sa mu pomocou tejto podoby spisovného jazyka podarilo na spoločnej základni spojiť predstaviteľov rozličných orientácií v otázke slovenského spisovného jazyka. Ak sme v predchádzajúcich riadkoch naznačili, že ani Štúrovi jeho kodifikačný krok celkom nevyšiel a musel čiastočne ustúpiť, mali sme na mysli známu vec, že proti jeho podobe slovenského spisovného jazyka vystúpili nielen jeho nepriatelia, ktorí obhajovali ako spisovný jazyk Slovákov slovakizovanú češtinu, lež aj osobnosti z jeho najbližšieho okolia, konkrétne najmä Michal Miloslav Hodža, a, pravdaže, katolícka inteligencia zostávala aj ďalej pri berňolákovčine. Tento rozkol v jazykovej otázke priviedol napokon vedúce slovenské osobnosti tých čias k známej bratislavskej schôdzke v r. 1851, na ktorej sa v otázke spisovnej slovenčiny a jej pravopisnej sústavy prijal všestranne akceptovateľný kompromis a dosiahla sa celonárodná jednota.

Kompromis v nijakom prípade nevedol ku zdokonaleniu, resp. zjednodušeniu podoby Štúrovej spisovnej slovenčiny a jej pravopisnej sústavy, skôr naopak (máme tu na mysli napríklad zavedenie nesystémových tvarov adjektív a adjektíválií typu *dobrého*, *dobrému* alebo zavedenie grafémy *y* do pravopisu). Odborné stanovisko novej slovenskej jazykovedy v tomto bode je známe už z polovice 30. rokov nášho storočia; jasnozrivo ho sformuloval Ľ. Novák (1935, s. 270): "Pred objektívnou vedeckou analýzou obstojí dnes skôr gramatický a pravopisný systém prvotnej štúrovčiny ako mluvičná a ortografická sústava opravenej reformovanej slovenčiny hodžovsko-hattalovskej." Na tomto postoji niet čo meniť ani dnes. Ľudovít Štúr ako racionálny človek, ktorý mal vypestovaný veľký zmysel pre vnútornú vyváženosť a jednotnosť systému a vzájomnú kompatibilitosť jeho prvkov, mohol sa sotva s navrhovanými úpravami vnútorne stotožniť. Ak z niektorých svojich stanovísk múdro ustúpil, urobil to v záujme prekonania jazykového rozštiepenia Slovákov v polovici 19. storočia a dosiahnutia žiadanej celonárodnej jednoty v otázke podoby slovenského spisovného jazyka.

Prí svojom rozhodovaní o podobe spisovnej slovenčiny bol Ľudovít Štúr oproti Antonovi Bernolákovi nielen v celkove priaznivejšej politickej a spoločenskej situácii, lež najmä mal naporúdzi presvedčivý argument v podobe

rozvitého, kultivovaného jazyka ľudovej slovesnosti obsiahnutého v takých zbierkach, ako boli Kollárove *Národné spievanky* vydané v polovici 30. rokov minulého storočia. Okrem toho sa Štúrovej spisovnej slovenčine krátko po jej konštituovaní dostalo takej podpory, akou bola umelecká, najmä básnická tvorba Štúrovej družiny a vydávanie *Slovenských národných novín*, ktoré nielen rozvíjali publicistický štýl novej spisovnej reči, ale aj propagovali nový spisovný jazyk medzi širokými vrstvami používateľov.

V ostatných desaťročiach 18. storočia a v prvej polovici 19. storočia mala teda spisovná slovenčina dvoch veľkých kodifikátorov, ktorí v rozdielnom čase a v rozdielnych spoločensko-politických a kultúrnych podmienkach ustanovili národný spisovný jazyk Slovákov a tým sa výrazne pričínili o naplnenie národotvornej a národointegratívnej funkcie jazyka, resp. jeho spoločensky najzávažnejšej a reprezentatívnej spisovnej formy. Hoci Bernolákov krok značil iba prvý stupeň k prijatiu naozaj celonárodnej formy spisovnej slovenčiny, bol tento krok historicky nevyhnutný a značil precedens, ktorý už nebolo možno v ďalšom vývine nebrať na vedomie. Zo širšieho, nadnárodného alebo slavistického hľadiska je dôležité, že Anton Bernolák svojím jazykovedným dielom "kodifikoval spisovnú slovenčinu ako osobitný slovanský spisovný jazyk. Tým sa slovenčina dostala do slovanskej jazykovedy – a začína sa s ňou rátať pri klasifikácii slovanských jazykov" (Blanár, 1987, s. 260). Svojou angažovanosťou v jazykovej otázke Slovákov prispeli Anton Bernolák a Ľudovít Štúr nielen k uzavretiu jednej etapy slovenského národného vývinu, lež aj k otvoreniu novej etapy, ktorá sa vyznačuje jestvovaním národného spisovného jazyka Slovákov.

LITERATÚRA

- BLANÁR, V.: Kodifikácie v dejinách slovenčiny. *Kultúra slova*, 21, 1987, s. 257–265. Gramatické dielo Antona Bernoláka. Na vydanie pripravil a preložil J. Pavelek. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964. 556 s.
- NOVÁK, L.: Jazykovedné glosy k československej otázke. *Turčiansky Svätý Martin*, Matica slovenská 1935. 384 s.
- Pamätnica Antona Bernoláka. Red. J. Chovan a M. Majtán. *Martin*, Matica slovenská 1992. 292 s.
- ŠTÚR, L.: *Nauka reči slovenskej*. Prešporok, nákladom Tatrína 1846. 216 s.

Sonda do jazyka televízneho spravodajstva

MATEJ POVAŽAJ

1. V súčasnosti sa všeobecne uznáva, že vplyv hromadných oznamovacích prostriedkov na čitateľa, rozhlasového poslucháča či televízneho diváka je vo všetkých smeroch veľmi veľký. Hromadné oznamovacie prostriedky sú schopné ovplyvňovať verejnú mienku, usmerňovať názory, vytvárať nálady a modifikovať postoje adresáta prejavu. Je prirodzené, že spolu s tým výrazne pôsobia aj na jeho jazykové vedomie. Túto okolnosť si dobre uvedomujú aj jazykovedci, a preto sústavne venujú pozornosť jazyku hromadných oznamovacích prostriedkov. O tom, že je to naozaj tak, možno sa presvedčiť jednak v jazykových rubrikách dennej tlače a Slovenského rozhlasu, kde reagujú na mnohé podnety práve z tlače, rozhlasu a televízie, jednak v jazykovedných časopisoch, v ktorých sa publikujú rozbor y jazyka prostriedkov masovej informácie vykonané z rozličných hľadísk. To, že jazyku masovokomunikačných prostriedkov venujú jazykovedci pozornosť, dokumentovala aj vedecko-praktická konferencia v Smoleniciach o jazyku a štýle tlače, rozhlasu a televízie, ktorú r. 1982 zorganizovala Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV spolu s vtedajším Slovenským zväzom novinárov. Referáty a diskusné príspevky prednesené na konferencii vyšli v osobitnom zborníku *Jazyk a štýl publicistiky* (1982). Časť prednesených príspevkov sa venovala aj jazyku televízie. Pravda, konanie spomínanej konferencie nebolo prvým podnetom na sledovanie jazyka televízie. S periodicky sa opakujúcim sledovaním jazyka televíznych relácií sa začalo už koncom šesťdesiatych rokov (porov. Š. Michalus, 1968, 1969), potom sa pokračovalo v r. 1972 (porov. Š. Michalus – M. Považaj, 1972) a v druhej polovici sedemdesiatych rokov (porov. príspevky Š. Michalusa a M. Považaja publikované v časopise *Kontakt* v r. 1976 až 1980).

Významná pozornosť sa pri sledovaní jazyka televízie venovala aj spravodajským reláciám a publicistickým reláciám vôbec. Cieľom týchto pozorovaní bolo všimnúť si, aké prostriedky sa využívajú v spravodajských reláciách televízie, ale najmä ako sa dodržiava súčasná jazyková norma a platná kodifikácia. S týmto cieľom sme sledovali televízne spravodajstvo dlhší čas aj v prvej polovici r. 1992. Na sledovanie sme si vybrali spravodajské relácie Slovenskej aj Česko-slovenskej televízie, a to *Denník ČST*, *Udalosti a komentáre*, ktoré pripravovala Česko-slovenská televízia v Prahe, a *Aktuality* a ku koncu aj *Spravodajstvo STV*, ktoré pripravovala Slovenská televízia

v Bratislave. Je prirodzené, že sme pozornosť venovali iba prejavom slovenských hlásateľov, redaktorov a moderátorov.

2. Hovorené slovo v televíznom spravodajstve sa využíva v dvojakej podobe. Pri čítaných správach je celá váha informácie na hovorenom slove, pri obrazovom spravodajstve sa hovorené slovo a obraz navzájom dopĺňajú. Pravda, často sa stretávame aj s takou situáciou, že obsah hovorenej informácie sa nie vždy úplne kryje s obsahom obrazovej informácie. Obraz tu tvorí iba akúsi kulisu hovorenému textu. V takom prípade sa môže znížiť informačná účinnosť, lebo pozornosť televízneho diváka sa rozdeľuje medzi dve informácie, obrazovú a zvukovú, pričom sa zákonite jedna čiastočne potláča, dostáva sa do úzadia. Všimli sme si aj prípady, že ten istý obrazový šot sa premietal na obrazovke niekoľko ráz v rozličných termínoch, pravda, vždy s inou konkrétnou zvukovou informáciou dotýkajúcou sa toho istého regiónu (tak to bolo napríklad pri informáciách z bojov v bývalej Juhoslávii alebo z bojov na juhu bývalého Sovietskeho zväzu).

3. Hoci sa v televíznom spravodajstve používa hovorená podoba jazyka, nejde o spontánne, nepripravené prejavy, ale naopak, o texty vopred pripravené v písomnej podobe, ktoré sú určené na čítanie. Nároky na úroveň textov nielen z vecnej a odbornej stránky, ale aj z jazykovej stránky musia byť vysoké. To platí o výbere vhodných lexikálnych prostriedkov aj o rešpektovaní morfolologickej, syntaktickej a štýlovej normy. Keďže sa informácia v spravodajských reláciách televízie podáva v hovorenej podobe, je nevyhnutné, aby hlásatelia, redaktori a moderátori vystupujúci pred kamerou rešpektovali a dodržiavali aj ortoepickú normu. V ďalšej časti venujeme pozornosť televíznemu spravodajstvu z hľadiska výberu lexikálnych prostriedkov a uplatňovania normy a kodifikácie podľa jednotlivých jazykových rovin.

4. V spravodajských reláciách sa primárne používajú štylisticky neutrálné slová. Využívajú sa aj odborné termíny z rozličných vedných odborov a vo veľmi obmedzenej miere hovorové a expresívne lexikálne prostriedky. Knižné slová sa využívajú vo väčšej miere ako iné štylisticky príznakové prostriedky. Pri používaní odborných termínov treba však mať na zreteli adresáta informácie – televízneho diváka. Vzdelanostná úroveň aj profesionálna orientácia televíznych divákov je rozličná a spravodajské relácie sú určené všetkým skupinám televíznych divákov, preto je potrebné každý menej známy odborný termín vysvetliť, ak sa už jeho použitiu nemožno vyhnúť. Tak isto uvážene treba používať cudzie slová a radšej dávať prednosť domácim slovám. Uvedieme aspoň jeden príklad. Namiesto vyjadrenia *rádus zákruť* je vhodnejšie v spravodajských reláciách použiť spojenie *polomer zákruť*.

Do spravodajských relácií nepatria nespisovné, silne expresívne alebo nesprávne lexikálne prostriedky. Musíme však pripomenúť, že pri výbere lexikálnych prostriedkov treba uplatňovať prísnejšie kritériá, aby sa do spravodajských relácií nedostávali také slová a výrazy ako *ukľudniť* (namiesto *upokojiť*), *obnos*, *čiaska* (nam. *suma*), *závadný* (nam. *chybný*, *škodlivý*, *pokazený*), *celkom* (nam. *spolu*, *dovedna*, *dohromady*), *prehlásiť* (nam. *vyhlásiť*; podobne aj *čestné vyhlásenie*, nie *prehlásenie*), *prepožičať* (nam. *požičať*), *závod* (nam. *preteky*), *akonáhle* (nam. *len čo*, *sotva*, *hneď ako*), *doprovod* (nam. *sprievod*), *predsedkyňa* (nam. *predsedníčka*), *prevedenie* (nam. *vyhotovenie*, resp. aj *predvedenie* v spojení *predvedenie výrobku na výstave*), *výdaje* (nam. *výdavky*), *preplatiť* (nam. *zaplatiť*, *vyplatiť*, *uhradiť*, napr. *účet*, *cestovné výdavky*), *menovať* (nam. *vymenovať*, napr. *vymenovať nového veľvyslanca*), *prehánky* (nam. *prehánky*), *púhy* (nam. *čty*, *rýdzi*, *hoľý*, *jednoduchý*, resp. *iba*, *len*), *velín* (nam. *dozorňa*, *dispečing*, *ovládacie centrum*), *čidlo* (nam. *snímač*), *vinobranie* (nam. *oberačky*, resp. *oberačkové slávnosti*), *sústo* (nam. *hlt*, *kúsok*, *kus*), *postrádať* (nam. *chýbať*, *nemať*), *vyšporiadať sa* (nam. *vyrovnať sa*, *porátať sa*), *obecný*, *obecne* (nam. *všeobecný*, *všeobecne*), *zahájiť* (nam. *začať*, *otvoriť*, napr. *začať stavbu*, *otvoriť výstavu*), *ovšem* (nam. *pravda*, *pravdaže*; *ale*, *no*, *však*), *vyvstať* (nam. *vynoriť sa*, *vzniknúť*), *dopis* (nam. *list*), *chovať sa* (nam. *správať sa*).

Slová a výrazy, ktoré sme tu vymenovali, sme si poznačili pri sledovaní spravodajských relácií vo vymedzenom období. Tí, ktorí sa už dlhšie venujú jazykovej kultúre a kultivovaniu jazykových prejavov, a tí, ktorým nie je ľahostajná jazyková úroveň najmä prejavov adresovaných širokej verejnosti, dobre vedia, že ide napospol o slová a výrazy, na ktorých nevhodnosť sa v minulosti už mnoho ráz poukazovalo. Mohli by sme povedať, že ide o tzv. chronické, návratné chyby, ktoré sa v istých intervaloch stále opakujú. To, že sa znova akoby vrátili aj na televíznu obrazovku, súvisí s istou generačnou výmenou v radoch redaktorov, hlásateľov a moderátorov po roku 1989.

V sledovaných spravodajských reláciách sme si všimli aj ďalší negatívny jav, a to nekritické, mechanické preberanie slov a výrazov z češtiny tam, kde v slovenčine máme domáce alebo prevzaté, dávno ustálené slová a výrazy. Niektoré takéto slová sa iba prispôbujú slovenskému hláskovému systému. Výrazné to bolo najmä v reláciách pripravovaných Česko-slovenskou televíziou v Prahe, t. j. v Denníku ČST a v Udalostiach a komentároch. Je to dôsledok toho, že redaktor alebo moderátor si dosť dobre nevedomuje rozdiely medzi slovenčinou a češtinou v slovnej zásobe a v tvorení slov, že slovenčina a čeština sú dva samostatné jazyky. Ako inak si totiž možno vysvetliť používanie slovného spojenia *valná hromada* (nam. *valné*

zhromaždenie), bankovní rada podľa českého bankovní rada (nam. banková rada), slova nemovitost' (nam. nehnuteľnosť'), stávka (nam. štrajk), dielčí podľa českého dílčí (nam. čiastkový), prot'ajšok podľa českého protějšek (nam. náprotivok), zdrtený podľa českého zdrcený (nam. zdrvený), uprchlícky (nam. utečenecký), muslim, muslimský (nam. moslim, moslimský), veškerý (nam. všetok, akýkoľvek), chodítko (nam. chodúľka, behúľka), čumil (nam. obkukávač, nazízač), piatočný podľa českého páteční (nam. piatkový), arabština (nam. arabčina), bosenský (nam. bosniansky; tu sme sa viac ráz stretli aj s podobou bosanský prevzatou z chorvátčiny).

Keďže slovenčina a čeština sú blízke jazyky s mnohými spoločnými alebo príbuznými znakmi, s mnohými príbuznými alebo rovnakými lexikálnymi prostriedkami, toho, kto sa dlhšie alebo často zdržiava v českom prostredí, veľa číta alebo počúva české jazykové prejavy, čeština ovplyvňuje, narúša jeho pôvodné jazykové povedomie, najmä ak ho nemal dostatočne upevnené. Tak sa potom stáva, že redaktor alebo moderátor, najmä pri príprave textu v istej časovej tiesni, spontánne použije český výraz. Aby sa tomu vyhol, je potrebné sústavne si overovať použité prostriedky v slovníkoch, čítať jazykovo dobré slovenské texty, skrátka zdokonaľovať sa v ovládaní spisovnej normy slovenčiny.

V tejto súvislosti možno ešte uviesť, že v spravodajských reláciách by sa zbytočne nemali používať slová z iných jazykov. Najmä v ostatnom čase sme totiž svedkami priam explózie v prenikaní anglicizmov do verejných prejavov. Denne sa s týmito javom stretáme takmer na každom kroku. Samozrejme, že neobišiel ani televíziu a televízne spravodajstvo. Znova treba pripomenúť, že televízne spravodajstvo patrí medzi najsledovanejšie televízne relácie s najpestrejším sociálnym zložením prijímateľov jazykových prejavov. Preto nie je správne, ak sa v tomto type relácie používajú také slová a výrazy ako *headline* (= titulok), *joint-venture* (= spoločný podnik) a viaceré iné.

Už sme spomenuli, že v spravodajských reláciách sa využíva najmä štylisticky neutrálna lexika iba s malým presahom do iných štylistických vrstiev. Používanie slov z iných štylistických vrstiev by malo byť funkčne odôvodnené. Pravda, pri spravodajských reláciách je dosť diskutabilné odôvodňovať funkčné použitie štylisticky príznakových slov. Preto z tohto hľadiska stojí za uváženie, či je odôvodnená dosť veľká frekvencia slova *odozva* (*stretli sa s nebhývalou odozvou, stretla sa s kladnou odozvou, akú to bude mať odozvu, výzva vyvolala mimoriadnu odozvu*), ktoré nepatrí medzi štylisticky neutrálne prostriedky (Krátky slovník slovenského jazyka ho hodnotí ako knižné slovo, no my by sme sa prihovárali skôr za iný kvalifikátor, ktorý by viacej

signalizoval jeho nie úplne korektnú slovtvornú štruktúru). Namiesto slova *odozva* je primeranejšie v spravodajských reláciách používať slová *ohlas* alebo *ozvena*. Do tejto skupiny možno zaradiť aj používanie slov *nekalý* (*nekalá súťaž*) nam. *nečestný*, *kolbište* (*zahraničnopolitické kolbište*) nam. *aréna*, *nasledovný* (*nasledovné vysvetlenie*), nam. *tento*, *nasledujúci* (*toto*, *nasledujúce vysvetlenie*). Z opačného pólu je sloveso *dopadnúť* (*dnešné stretnutie nakoniec dobre dopadlo*), ktoré sa v Krátkom slovníku slovenského jazyka v tomto význame hodnotí ako hovorové. Štylisticky neutrálne je vyjadrenie so slovesom *skončiť sa* (*stretnutie sa nakoniec skončilo dobre*).

Pri sledovaní spravodajských relácií sme si všimli vysokú frekvenciu slovesa *ukončiť* (*ukončiť cestu*, *ukončiť rokovanie*, *ukončiť aktívnu činnosť*, *ukončiť svoju púť* atď.). Hoci ide o štylisticky neutrálny prostriedok, predsa by bolo vhodné obmedziť jeho používanie v prospech synonymných slovies *skončiť*, *dokončiť* (bližšie o tom pozri M. Pisárčiková, 1991).

5. V spravodajských reláciách sa často vyskytujú zemepisné názvy, čo vyplýva už z charakteru relácií, resp. z povinnosti informovať o dani doma i vo svete. Cudzie zemepisné názvy sa zväčša používajú buď v zdomácnenej štandardizovanej podobe (vtedy ide o tzv. exonymá), alebo – ak zdomácnenu podobu nemáme – používajú sa v pôvodnej podobe. V tejto oblasti sa teda zväčša rešpektuje stav zachytený v kodifikačných príručkách, resp. v oficiálnych kartografických prácach, ktoré zachytávajú zemepisné názvy v štandardizovanej podobe. Napriek tomu sa sporadicky stretáme so zemepisnými názvami, ktoré nie sú v slovenčine štandardizované. Ide zväčša o prípady, keď redaktor alebo moderátor použije podobu štandardizovanú v češtine alebo aspoň ovplyvnenú stavom v češtine. Medzi takéto prípady možno zaradiť použitie názvov *Štýrsko* (nam. *Štajersko*), *Macedónia* (nam. *Macedónsko*), *Damašek* (nam. *Damask*), *Podnesterie* (nam. *Podnestersko*), *Južná Osetia* (nam. *Južné Osetsko*). Sem patrí aj použitie českého exonyma *Cáchy* namiesto pôvodnej nemeckej podoby *Aachen* (v slovenčine sa zdomácnená štandardizovaná podoba neutvorila, no preberanie českej historickej podoby *Cáchy* do slovenčiny nie je odôvodnené ani potrebné).

O používaní názvu *Spolková republika Nemecko* sa písalo už dosť (porov. najmä J. Kačala, 1991). Zastávame názor, že ak sa už v spravodajskej relácii použije zdomácnený slovenský oficiálny názov štátu, mal by sa použiť v podobe *Nemecká spolková republika*. No nie vždy je potrebné používať úplný názov tohto štátu, keďže sa to nerobí ani pri iných názvoch štátov. V podstatne väčšej miere by sa mohol využívať jednoslovný názov *Nemecko*. V súčasnosti už totiž nemôže vzniknúť nedorozumenie, ako to bolo do roku

1989, keď bolo *Nemecko* ešte rozdelené. Redaktori a moderátori akoby sa báli používať jednoslovný názov *Nemecko*, hoci iné jednoslovné názvy, ako sú *Francúzsko*, *Taliano*, *Rakúsko*, *Maďarsko*, *Poľsko*, *Rusko* atď., používajú celkom bežne. Tu možno spomenúť aj používanie skratky *SRN*, ktorá vychádza z podoby názvu *Spolková republika Nemecko*, a nie zo štandardizovanej podoby *Nemecká spolková republika*, ktorá má ustálenú iniciálovú skratku *NSR*. Je však na uváženie, či je vhodné pre prijímateľa – televízneho diváka –, aby sa iniciálové skratky vo väčšej miere používali v spravodajských reláciách. Použitie iniciálovej skratky v ústnom prejave nemusí byť vždy dosť zrozumiteľné, adresát prejavu ju musí totiž rýchlo dešifrovať a pri menej známych skratkách to môže ísť na úkor plnohodnotného vnímania ďalšej časti informácie. Ďalšia skratka, ktorá mala v sledovanom období zvýšenú frekvenciu, bola skratka *SNSŠ* (*Spoločenstvo nezávislých štátov*). Tu treba ešte spomenúť, že viac ráz sme namiesto náležitej skratky *SNSŠ* počuli z úst moderátora alebo redaktora podobu *SNS*, ktorá je vlastne českou iniciálovou skratkou (išlo prevažne o spravodajské relácie vysielané z Prahy, to značí, že tu na slovenského moderátora alebo redaktora pôsobil české prostredie).

6. Môžeme konštatovať, že v morfolologickej rovine sa súčasná platná norma a kodifikácia v spravodajských reláciách porušuje zriedkavo. Možno povedať, že ide iba o tzv. chronické prípady, ako je používanie podoby *varianta* ako podstatného mena ženského rodu (nam. podoby muž. rodu *variant*; podoba *varianta* je česká), používanie genitívneho tvaru *z hute* (nam. *z huty*; nominatív má tvar *huta*, teda toto podstatné meno sa skloňuje podľa vzoru *žena*), používanie tvaru genitívu jednotného čísla, resp. nominatívu množného čísla *medaile* a *metropole* (nam. *medaily* a *metropoly*; aj tu ide o podstatné mená ženského rodu, ktoré sa skloňujú podľa vzoru *žena*), lokálového tvaru *v Postupimi* (nam. *v Postupime*, keďže názov *Postupim* je v slovenčine mužského rodu a skloňuje sa podľa vzoru *dub*), používanie pomnožného podstatného mena *preteky* v jednotnom čísle (*počas celého preteku* nam. *počas celých pretekov*), používanie tvaru genitívu množného čísla typu *pracovníčiek* s vkladným *-ie-* po predchádzajúcej dlhej slabike (nam. *pracovníček*). Poznačili sme si aj použitie lokálového tvaru *v poháre* (nam. *v pohári*) a používanie zemepisného názvu *Albertville* s nemým *e* na konci ako nesklonného podstatného mena (z *Albertvill*, *v Albertvill* nam. z *Albertvillu*, *v Albertville*). Ako kuriozitu môžeme spomenúť použitie genitívneho tvaru *podpredsedy* (*so zástupcami úradu podpredsedy vlády*) nam. *podpredsedu vlády* v Denníku ČST; aj tu ide o silný vplyv českej predlohy alebo českého prostredia.

Ukazuje sa, že problémy robí používanie správnych tvarov podstatných mien po číslovkách, ako o tom svedčia prípady *päť celá päť až päť celá osem Richterovej stupnice* (nam. *päť celých*), *jedenásť celých osem desatín percent obyvateľstva* (nam. *jedenásť celých osem desatín percenta*), *osem dvestotridsaťšesť milióna občanov* (nam. *osem miliónov dvestotridsaťšesťtisíc*).

Tu možno ešte spomenúť, že bezpredmetové slovesá *začať* a *skončiť* sú vždy zvrtné, t. j. majú pri sebe morfému *sa*. Na to sa niekedy pri príprave textov zabúda a používajú sa podoby typu *druhé kolo začína, hospodárenie skončilo schodkom* (nam. *druhé kolo sa začína, hospodárenie sa skončilo schodkom*). Rovnako sa zabúda, že sloveso *usilovať sa* je vždy zvrtné (chybné sú vyjadrenia typu *usilovať o usporiadanie*).

7. Pri sledovaní televízneho spravodajstva sme si všimli aj to, ako sa rešpektujú ustálené slovesné väzby, či sa predložky, spojky a častice používajú v súlade s platnou normou a kodifikáciou. V tomto smere sme nepostrehli veľa nedostatkov, no aj tu sú isté chronicky sa opakujúce chyby. Medzi ne možno zaradiť používanie príslovkového zámena *kedy* namiesto časovej spojky *keď* vo vetách typu *Bolo to jej prvé zasadnutie od 3. júna, kedy ju vymenoval Václav Havel*, používanie častice *aj* v zápornej vete (*nezaradili aj ďalšie body*) nam. častice *ani* (*nezaradili ani ďalšie body*). Ďalej používanie väzby *závislý na niečom* nam. *od niečoho* (*závislý na ropovode* nam. *od ropovodu*), väzby *vystupovať menom niekoho* (nam. *vystupovať v mene niekoho*) a väzby *rezignovať na funkciu* (nam. *rezignovať z funkcie*), používanie predložiek *pre* a *k* v účelovom, resp. cieľovom význame (*pripraviť študentov pre plnohodnotné zaradenie, pre tieto účely, nevyhnutné pre ďalšiu rážbu, použiť k vojenskej akcii, povolenie k obnove*) namiesto predložky *na*, používanie predložky *po* v spojeniach typu *po výtvarenej stránke, po kvalitatívnej stránke* (nam. *z výtvarenej, z kvalitatívnej stránky*).

8. Nedostatky sa vyskytujú aj vo výslovnosti. Niektorí hlásatelia, redaktori a moderátori nerešpektujú kodifikovanú kvantitu v slovách, náležitú výslovnosť dvojhlások a kodifikovanú výslovnosť mäkkého *l*, a to ani v takých prípadoch, kde sa v písme graficky vyznačuje mäkkým, napr. *obyvateľstvo, poľnohospodárstvo, (demokratická) ľavica, ľad, Topoľčany, chvíľa, hľadisko* atď. Všimli sme si, že sa chybné vyslovuje aj slovo *personál* (neodôvodnene sa vyslovuje so znelou spoluhláskou z).

Chyby sa vyskytujú aj v kladení pauzy. Niekedy sa pauza použije tam, kde je nefunkčná a rozbíja myšlienkový celok, naopak, chýba tam, kde ju televízny divák očakáva. Ani s melódiou jednoduchej vety a súvetia nemož-

no vysloviť spokojnosť. Výrazne sa zvyšuje počet prípadov s chybnou melodickou realizáciou podradňovacieho súvetia. Máme tu na mysli prípady, keď sa na konci hlavnej vety pred vedľajšou vetou začínajúcou sa vzťahným zámenom *ktorý* v rozličných pádoch alebo podradňovacou spojkou (napr. *keď, lebo*) uplatní melódia jednoduchšej oznamovacej vety, teda namiesto mierneho poklesu melódie na konci jedného vetného úseku pred druhým sa uplatní melódia signalizujúca záver a za hlavnou vetou sa ešte uplatní medzivetná pauza. Podradňovacie súvetie sa teda melodicky rozbieha do dvoch úplne samostatných výpovedných celkov. Graficky by sme mohli tento spôsob realizácie melódie podradňovacieho súvetia zaznačiť takto: *K tomu sa prikláňa aj Strana demokratickej ľavice. Ktojej zástupca však včera tlmočil uprednostňovanie voľnej federácie; Skončila svoju činnosť 19. 6. 1991. Keď predložila svoj návrh.* S takouto interpretáciou melódie podradňovacieho súvetia sme sa stretávali takmer denne.

9. Naše poznámky o televíznom spravodajstve, ktoré sme uviedli v koncentrovanej podobe, treba pokladať iba za prvú sondu, v tomto prípade zameranú najmä na výber jazykových prostriedkov z hľadiska jazykovej kultúry, z hľadiska rešpektovania platnej normy a jej kodifikácie. Je prirodzené, že sme tu uvádzali iba nedostatky. Nechceme však tým vyvolať dojem, že televízne spravodajstvo je z hľadiska jazykovej kultúry priam v katastrofálnom stave, ako by sa to mohlo zdať z vypočítaných nedostatkov. Nie je to tak. Naše pozorovania sme totiž robili v dlhšom časovom rozpätí, a tak sa za ten čas nahromadilo aj veľa negatívnych javov. Treba však konštatovať aj to, že sú isté rozdiely v úrovni jazykových prejavov jednotlivých hlásateľov, redaktorov a moderátorov. Pravda, naše pozorovania ukazujú aj na širšiu potrebu sústavne sa zdokonaľovať v ovládaní slovenského spisovného jazyka. Prostredníctvom televízie by sa totiž mala šíriť naozaj kultivovaná podoba spisovnej slovenčiny, aby sa prejavy hlásateľov, redaktorov a moderátorov ako profesionálnych používateľov jazyka mohli stať vzorom pre ostatných používateľov jazyka. V sondách do jazyka televízneho spravodajstva, ale aj vôbec do jazyka televízie bude treba pokračovať a skúmať ho aj z iných aspektov. Bude si treba širšie všimnúť výber jazykových prostriedkov, stavbu a dĺžku vety, stereotypnosť vyjadrovania, používanie klišé, používanie nových, neošúchaných prostriedkov, zvukovú realizáciu a pod. s cieľom pomôcť pri zvyšovaní účinnosti televíznej publicistiky, ktorej významnou súčasťou je aj televízne spravodajstvo.

LITERATÚRA

Jazyk a štýl publicistiky. Zborník príspevkov z vedecko-praktickej konferencie o jazyku a štýle v tlači, rozhlase a televízii. Zostavil J. Mistrík. Bratislava, Ústredný výbor Slovenského zväzu novinárov 1982. 192 s.

KAČALA, J.: Tvorenie názvov štátov v slovenčine. *Kultúra slova*, 25, 1991, s. 193–200.

MICHALUS, Š.: O prieskume hlásateľského prejavu v televíznom štúdiu Bratislava. *Kultúra slova*, 2, 1968, s. 247–248.

MICHALUS, Š.: O jazykovej úrovni spravodajstva v bratislavskom štúdiu Československej televízie. *Kultúra slova*, 3, 1969, s. 181–183.

MICHALUS, Š. – POVAŽAJ, M.: Slovenčina v televízii. *Očami diváka*, 1972, č. 1 až 12.

DISKUSIE

Úvahy nad rytmickým krátením

JÁN HORECKÝ

Rytmické krátenie ako jedna zo základných charakteristických črt zvukovej stavby spisovnej slovenčiny je celkom prirodzene predmetom záujmu značného počtu domácich aj cudzích jazykovedcov. Popri úsilí o diachronický i synchronický výklad tohto javu sa venuje pozornosť najmä fungovaniu rytmického krátenia a otázkam jeho normovania.

Prvý podrobnejší prehľad týchto úsilí podal Š. Peciar ešte r. 1942, pravda, štúdiá vyšla až r. 1946 v Slovenskej reči (Peciar, 1946). Všestranné osvetlenie problematiky podal r. 1955 L. Dvonč v monografii *Rytmický zákon v spisovnej slovenčine* (Dvonč, 1955) a vo viacerých štúdiách o jednotlivých javoch. Našej problematiky sa týka najmä štúdiá o prípone *-ár* z r. 1956 (Dvonč, 1956). Novšie skúma otázky rytmického krátenia J. Sabol napr. v štúdiách *Typy neutralizácií v slovenskom fonologickom systéme* (Sabol, 1974) a *Kvantita a rytmický zákon v slovenčine* (Sabol, 1977).

Popri pokusoch o historický výklad rytmického krátenia (o tom pozri citované štúdie Š. Peciar a L. Dvonča) v strede záujmu bol fonologický výklad. E. Paulíny sa pokúsil využiť teóriu N. S. Trubeckého o mórovosti a slabičnosti a formuloval pravidlo, že v slovenčine stredného typu nemôžu byť v dvojslabičnej štruktúre viac ako tri móry (tri základné jednotky kvan-

tity) za sebou. Ak by sa za dvojmórový segment dostal v radení slabík ďalší dvojmórový segment, musí sa skrátiť o jednu móru. Teóriu mórovosti aplikoval na slovenčinu aj Š. Peciar. Možnosť využiť teóriu mórovosti aj na výklad regresného krátenia (t. j. že ani pri spätnom postupe nemôžu byť v dvoch slabikách za sebou viac ako tri móry, napr. v type *hlúpy* – *hlupák*) nikto nevyužil a od aplikácie mórovosti na slovenčinu sa upustilo. Zato sa začala venovať pozornosť fungovaniu pravidla o rytmickom krátení a výkladu početných výnimiek z tohto pravidla. Postupne sa kryštalizuje názor, najmä v prácach J. Sabola, že rytmické krátenie má dve funkcie: tvarotvornú a slovotvornú, resp. prevažne tvarotvornú a prevažne slovotvornú. Stretom týchto dvoch funkcií sa vysvetľujú aj mnohé výnimky. Zároveň sa začína uvažovať o neutralizácii kvantity (neutralizačným miestom je práve pozícia po dlhej slabike) a odlišuje sa od alternácie vokalickej kvantity v slabike pred dlhou slabikou.

Pri úvahách o fungovaní rytmického krátenia v oblasti tvorenia slov treba vychádzať z poznatku, že kvantita v spisovnej slovenčine je vlastnosť zvukovej stavby a že sa preto realizuje v rámci slabiky, resp. slabičnej štruktúry tvarov. Preto pri tvorení slov prichádza rytmické krátenie do úvahy v slabičných príponách. Pri neslabičných príponách treba nevyhnutne skúmať neslabičné prípony v spojení s relačnými (gramatickými) morfémiami, t. j. slovotvorné formanty (typu *-n-ý*, *-sk-ý*).

Pri slabičných príponách treba predovšetkým odlišiť podoby s dvojhĺskami (najmä *-ia-*) od dlhých a krátkych variantov typu *-ník/-nik-*. Ukazuje sa totiž, že výskyt podôb s dvojhĺskami je podmienený typom predchádzajúcej fonémy (po "mäkkých" spoluhláskach) alebo niekedy príslušnosťou k istej paradigme (napr. *robiaci* v slovesnej triede *robím*). Na druhej strane treba vziať do úvahy, že dvojhĺsky *ia*, *ie* sa pri rytmickom krátení neskracujú.

Z hľadiska slabičnosti/neslabičnosti treba rozlišovať viacero typov slovotvorných prípon, resp. formantov.

Veľmi výrazný je formant, v ktorom sa danou morférou (vždy na konci slovného tvaru) vyjadruje aj morfológická (slovnodruhovú) charakteristika, aj zreteľný slovotvorný význam. Ide o morfémy *-ie* v type *prútie* a *-i* v type *rybí*. Tieto prípony sa pri spájaní so slovotvorným základom neskracujú: *drozdíe*, *prútie*, *skálie*; *rybí*, *vtáčí*, *pávi*. Pri prídavných menách na *-jí* (*papagájí*) vzniká problém v ženskom a strednom rode, kde by malo byť *ia*, *ie* (*papagájia*, *papagájie*), ale po *j* nemôže stáť dvojhĺska. Tu sa neskracuje *ia*, *ie* na *a*, *e*, ale skupina *jia*, *jie* sa mení na *ja*, *je* (*papagája klieťka*, *papagáje krídlo*).

K neslabičným príponám, resp. k jednoslabičným formantom patria z nášho hľadiska formanty *-ný, -ský*. Po pripojení k dlhému koreňu sa skracujú na *-ny, -sky*: *bludný – súdny, radný – riadny, smelý – biely; panský – pánsky, kupliar – kupliarsky, pastier – pastiersky*. (Formant *-ci* v type *spací, krycí* sa nikdy nedostáva do pozície po dlhej slabike, preto sa neskracuje.)

Pri dvojslabičných slovotvorných formantoch typu *-ový, -astý/-istý* nemôže nastať krátenie, lebo relačná morféma *-ý* sa tu vždy spája s predchádzajúcou krátkou slabikou *-ov-, -ast-, -ist-*. Výnimku tvorí formant *-anský*, kde po predchádzajúcej "mäkkej" spoluhláske nastupuje podoba *-iansky* (*Šahy – šahanský, Šaľa – šaliarsky*).

Podobný stav je aj pri type *-ací* a *-iaci*. Vo formante *-iaci* sa uplatňuje rytmické krátenie po slabičnej časti *-ia-*, ktorá je podmienená príslušnosťou k slovesnej triede *robiť*. Na túto vlastnosť upozornil už L. Dvonč (1956), keď konštatoval, že podoba *-iaci* je tam, kde je v 3. os. pl. *-ia*: *vidia – vidiaci*.

K typu *-iaci* sa do pravopisnej úpravy 1991 priradľoval aj typ *-úci*, lebo sa o ňom deklarovalo, že ide o slovotvorný formant, v ktorom prvá slabika je vždy dlhá. Úpravou z r. 1991 sa aj tu začalo uplatňovať rytmické krátenie a tak vznikli aj podoby s *-uci*: *vládnuci, striehnuci*. Tým sa však platnosť pravidla o rytmickom krátení akoby preniesla aj na ďalšiu slabiku, rozsah platnosti sa rozšíril na dve nasledujúce slabiky. V každom prípade sa tým narúša rytmická vyváženosť známa v dvojici *-iaci/-ací*.

Zároveň sa tu však vynára analógia s tzv. reťazovým rytmickým krátením v type *chytávať – čítávať*. Pravda, J. Kačala (1992) odmieta túto teóriu a "vyslovuje presvedčenie (teda nedokazuje – J. H.), že obidve krátke slabiky (v type *čítavam*) sú krátke každá z iných dôvodov. Prvá sa kráti v dôsledku pôsobenia rytmického krátenia, druhá je krátka preto, že tu je odvodzovacia prípona *-va-* a tá je vždy krátka". Podobne podľa J. Kačalu aj pri type *vládnuci* "obidve krátke slabiky na konci činného prítomného prísťastia treba vysvetľovať samostatne, nie vo vzájomnej väzbe, pričom krátka koncová prípona *-i* nie je ani dôsledkom tzv. reťazovej neutralizácie kvantity". Ako argument tu používa J. Kačala citát z Morfológie slovenského jazyka (s. 493). Treba však pripomenúť, že v citovaných príkladoch – *stojaci múr, bojujúce sa deti, pred zbrojacím národom* – nejde o rytmické krátenie, ale o dôsledok faktu, že po spoluhláske *j* nemôže stáť dvojhláska.

Argumentácia citátom z Morfológie slovenského jazyka sa uplatňuje aj v súvislosti s krátením v type *čítavam*. Tu sa hovorí, že odvodzovacia prípona *-va-* je krátka bez ohľadu na kvantitu predchádzajúcej slabiky. Treba však upozorniť, že tu je nesprávna morfeomatická segmentácia. Z analýzy,

ktorej výsledkom je prípona *-va-*, totiž vyplýva, že tematická (kmeňotvorná) morféma nie je pred relačnou, resp. formovou morférou (*-m*, resp. *-t'*), ale hneď za koreňom. Teda *vol-á-va-t'*, *kúp-a-va-t'*. Podľa modelu, ktorý sa dnes uznáva vo výskume tvorenia slov, resp. morfematickej štruktúry, by tu však mala byť segmentácia *vol-áv-a-t'*, resp. *kúp-av-a-t'*, pričom tematická morféma tu je vždy *-a-*, resp. *-á-* (*vol-a-t'*, *vol-á-m*). Segment medzi koreňovou a tematickou morférou sa označuje ako modifikačná morféma; modifikačná morféma *-áv-* sa vyskytuje v dlhom i krátkom variante (*-áv-/-av-*). Modifikačná morféma *-ie-* však nemá krátky variant *-e-*, a to v dôsledku pravidla, že dvojhĺsky sa pri rytmickom krátení nemenia. Podrobnejšie porov. výklad J. Bosáka (Bosák, Buzássyová, 1985) a J. Sabola (1989).

Z tohto pohľadu sotva možno súhlasiť s tvrdením J. Kačalu, že reťazová neutralizácia je len akýsi optický klam a že samohlásky "v koncových slabikách *-va-*, resp. *-ci-* sú jednoducho vždy krátke a ako také vstupujú do príslušných tvarov už hotové". Toto tvrdenie možno oslabiť niekoľkými otázkami. Treba napr. vysvetliť, či popri hotových samohláskach jestvujú aj nehotové. Je otázne, či pri *-va-* ide skutočne o koncovú slabiku. Skupina *-va-* totiž alebo nie je koncová (a to je fakt, vyjadrený už aj spôsobom zaznačenia: *-va-*, nie *-va*), alebo to nie je slabika (slabika je predsa *-vat'* alebo *-vam* či *-vám*).

Ak sa pripúšťa, že čosi vstupuje do tvarov zvonka, oslabuje sa argumentácia proti teórii reťazovej neutralizácie, resp. proti jej interpretácii u Browna a M. Sokolovej, lebo aj tu sa vnáša čosi zvonka. Táto námietka však neplatí proti riešeniu u J. Sabola, lebo tu nejde o reťazové pripájanie, ale skôr o vkladanie do jestvujúceho tvaru: do tvaru *čít-am* sa vkladá tvar s pôvodnou dĺžkou *čít-áv-am* a ten sa na druhom stupni odvodzovania kráti. Teda nejde o reťazové, lineárne pripájanie, ale o dvojstupňové, dvojjetapové odvodzovanie. Takýmto dvojstupňovým odvodzovaním by sa dalo vysvetliť aj krátenie v type *vládnuci*.

Napokon ešte poznámku o koncovej krátkosti či dĺžke. Už analógia s typom *sediaci* – *sedací* otvára možnosť nového "vklznutia" dĺžky do koncevej morfémy, teda mohli by sme uznať aj varianty *-úci* – *-uci*. V iných prípadoch predsa platí pravidlo, že pôvodná koncová dĺžka ostáva, ak zanikne dôvod pre jej krátenie. Máme napr. *báseň* – *básnik*, ale *básnický*, nie *básnicky*, podobne *trieda* – *triednik* – *triednický*, *mliekár* – *mliekársky*, ale *bájkar* – *bájkarský* (podľa novej normy).

Zo slabičných prípon veľmi pravidelné je rytmické krátenie pri prípone *-ník/-nik*. Krátenie nastáva po dlhom koreni (*vrátnik*, *triednik*) a po dlhej prípone (*vodárnik*, *koniarnik*). Pravda, kráti sa aj pred príponou *-ár* v prí-

padoch ako *slovník* – *slovníkár*, čo len svedčí o pevnej pozícii prípony *-ár*, o ktorej sa do r. 1991 deklarovalo, že je vždy dlhá.

Podobne pravidelne sa kráti aj prípona *-ik/-ik*, resp. aj *-čik/-čik*: *klátik*, *hrbík*, *nožiarik*, *pastierik*, *prváčik*, *prípínáčik*, *zemiačik*. Niekedy akoby sa pred príponou *-ik* predložovala koreňová samohláska: *vlak* – *vlačík*, *mrak* – *mráčik*, ale to je skôr vlastnosť daného slovtvorného modelu, nie vplyv prípony. V niekoľkých prípadoch tu možno pozorovať spomínané reťazové krátenie: *šiestak* – *šiestáčik*, *ôsmak* – *ôsmačik*, ale aj *vojak* – *vojačik*, *zabijak* – *zabijačik*. Na pozadí slov ako *uterák* – *uteráčik* sem možno priradiť aj slovo *umieračik* (v Pravidlách sa uvádza podoba *umieráčik*).

Prípona *-ák/-ak* sa kráti podľa klasického pravidla: *druhý* – *druhá*, *šiesty* – *šiestak*. Rozsiahlu skupinu tvoria dve krátkosti po koreni zakončenom na *-j*: *vojak*, *zabijak*, *kyjak*. Podobne ako pri *-ár* má prípona *-ák* pevnú pozíciu a pred ňou nastáva krátenie: *hvizdať* – *hvizdák*, *zdvíhať* – *zdvíhá*, *plávať* – *plavák*, *zvierat'* – *zverák*, *utierať* – *uterák*, *hlúpy* – *hlu-pák*.

Najviac pozornosti sa už oddávna venuje prípone *-ár/-iar*. V duchu doterajšej tradície a normy sa však nehovorí o krátkej podobe *-ar*, a teda ani o pôsobení pravidla o rytmickom krátení. Ani v súvislosti s podobou *-iar* sa nehovorí o rytmickom krátení, lebo táto podoba je pevná v dôsledku pozíčného pravidla o výskyte po mäkkých spoluhláskach. K prípone *-ár* sa priraďuje aj prípona *-áreň/-iareň*.

Podľa normy z r. 1991 sa však pevná pozícia, a teda nekrátenie uznáva len po predchádzajúcej dvojhláske: *párkar*, ale *mliekár*, *pamiatkár*. Je to ne-dôsledné riešenie, lebo v prípadoch ako *siedmy* – *siedmak*, *piaty* – *piatak*, *pastier* – *pastierik*, *maliar* – *maliarik*, *žiadať* – *žiaduci* nastáva krátenie aj po predchádzajúcej dvojhláske. Ale normuje sa podoba *nežiadúci*.

Pevnosť, stálosť prípony *-ár* podporuje aj krátenie typu *víno* – *vinár*. V diskusii o tomto type sa zdôrazňuje, že to je veľmi starý typ, ktorý už dnes nefunguje. Ale prípady ako *komín* – *kominár*, *archív* – *archivár* (porov. L. Dvonč, 1956) a záporné príklady ako *liek* – *lekár*, ale *mlieko* – a neúspešne navrhovaná podoba *mlekár* svedčia, že to je typ živý aj v súčasnosti.

Novšie sa problém rytmického krátenia rieši často v tom zmysle, že pravidlo rytmického krátenia pôsobí progresívne a charakterizuje sa preto ako neutralizácia kvantity, kým v type *víno* – *vinár* pôsobí akési – zatiaľ presne nevymedzené – pravidlo regresívne a označuje sa ako vokalickej alternácia kvantity (tak ako v type *žena* – *ženka*, *hlava* – *hlávka*, *rad* – *riadok*). Treba však pripomenúť, že pri alternáciách ide o postup od krátkosti

k dĺžke, teda o dlženie, kým v type *vinár* rovnako ako pri rytmickej krátenej ide o postup od dĺžky ku krátkosti, teda o krátenej.

Zrušením poučky o nemennosti, stálosti prípony *-ár* sa však nastolila aj otázka pôsobenia dvojhlasiek pri rytmickej krátenej. Predovšetkým treba znova zdôrazniť, že rytmické krátenej sa netýka závislých variantov *-iar*, *-iak*, a to preto, že výskyt týchto variantov je podmienený vyššími štruktúrnymi vlastnosťami, a to fonotaktickými (týkajúcimi sa radenia hlások) a paradigmatickými. Ako sme už upozornili, variant *-iar* býva po "mäkkých" spoluhláskach (*požiar*, *fajčiar*) a v paradigme typu *prosiť* (*robiaci*, *mámiaci*). Preto sa v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1991 právom deklaruje, že prípony *-iac*, *-iar* sa nikdy neskracujú. Platí to, prirodzene, aj o prípone *-iak* a o modifikačnej morféme *-iev-* (*chodievať*, *trápievať*). A rovnako to platí aj o dvojhlaske *ie*, okrem starého typu *liek - lekár* a novšieho typu *utierať - uterák*. Nesystémovo sa však hodnotia dvojhlasiky ako podmienka rytmického krátenej. Pred príponou *-ár* nepôsobia na proces neutralizácie či lepšie alternácie (*mlieko - mliekár*, *pamiatka - pamiatkár*), ale pred príponami *-ík*, *-ák* takto pôsobia (*riadiť*, *lievik*, *siedmak*, *ôsmak*).

Zložité fungovanie rytmického krátenej pri tvorení slov možno azda zovšeobecniť pokusom o systemizáciu dĺžok a krátkostí v rámci trojslabičných útvarov, v ktorých sa na dlhú, resp. krátku koreňovú morfému pripájajú dve príponové morfémy s možnosťou neutralizácie, t. j. *-ník*, *-ík*, *-ák*, *-ár*, resp. v špeciálnom prípade dvojslabičný slovotvorný formant typu *-iaci/-úci*. Možno tu konštatovať výskyt takýchto trojčlenných reťazcov:

1. á á á	súčiastkár	
2. á á a - á a á	prútiarik/prútikár	mámiaci/spúšťací
3. á a a	šiestačik vládnuci	
4. a a a	vojačik stojaci	
5. a a á - a á a	slovníkár/mudráčik	visací/visiaci
6. a á á	pamiatkár	

Lineárne, resp. reťazové krátenej možno vysvetliť následným priložením paralelných typov, napr. ak sa k 2. typu *á á a* priloží 3. typ *á a a*, môžeme krátenej formulovať ako spätné posunutie dlhej slabiky o jedno miesto doprava (*prútiarik - šiestačik*). Alternáciu *á a a* pri 2. type (*prútikár*) možno vysvetliť práve stálosťou prípony *-ár* a v 5. type (*mudráčik*) neprítomnosťou tohto stáleho *-ár*.

LITERATÚRA

BOSÁK, J. - BUZÁSSYOVÁ, K.: Východiská morfémovej analýzy. Bratislava, VEDA 1985. 134 s.

- BROWNE, E. W.: The Slovak Rhythmic Law and Phonological Theory. *Slavica Slovaca*, 5, 1970, s. 253–256.
- DVONČ, L.: Rytmičský zákon v spisovnej slovenčine. Bratislava. Vydavateľstvo SAV 1955. 254 s.
- DVONČ, L.: Kvantitatívne zmeny pri odvodzovaní substantív na *-ár/-iar*. In: *Jazykovedné štúdie I. Spisovný jazyk*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956, s. 5–40.
- KAČALA, J.: Kvantita v prípone *-úci/-iaci*. *Kultúra slova*, 26, 1992, s. 198–204.
- Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.
- PECIAR, Š.: Slovenská kvantita a rytmičský zákon. *Slovenská reč*, 12, 1946, s. 137–152, 217–224.
- Pravidlá slovenského pravopisu. Bratislava, Veda 1991. 536 s.
- SABOL, J.: Kvantita a rytmičský zákon v slovenčine. *Kultúra slova*, 11, 1977, s. 193–197.
- SABOL, J.: Typy neutralizácií v slovenskom fonologickom systéme. In: *Studia Academica Slovaca*, 3, 1974, s. 405–417.
- SABOL, J.: Syntetická fonologická teória. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1989. 235 s.
- SOKOLOVÁ, M.: Dôsledky fonologických zmien v nových pravidlách pravopisu na skloňovanie v slovenčine. *Slovenská reč*, 57, 1992, s. 105–108.

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Čo chutí, neškodí – tobôž nie v prezývkach

Náš dobrý zvyk nájsť niekomu prezývku na konto jeho vlastností alebo slabostí patrí k okoreneniu či osladeniu vzájomného spolunažívania. V tomto príspevku si všimneme prezývky z tej prŕjemnejšej oblasti našich slabostí, a to podľa obľúbených jedál a nápojov. V materiáloch dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV (kartotéka Slovníka slovenských nárečí, nárečové texty, dotazníky) sa dozvedáme, ako sa naši obyvatelia prezývali či dodnes prezývajú podľa toho, čo radi jedia a pijú.

V slovotvornom základe takýchto prezývok sú výrazy označujúce každodenné jedlá, ale aj príležitostne alebo mimoriadnejšie pripravované a podávané pokrmy a nápoje. Mnohé z takýchto označení ľudí sa stali aj ich vlastnými menami, priezviskami alebo prímenami.

Členovia domácností a rozliční stravníci či *kostoši* sa s väčšou alebo menšou chuťou, obľubou zasycovali rozličnými jedlami. Polievka bývala obyčajne prvým, no zavše i jediným chodom so závarkami alebo s chlebom. Milovník polievok vari na celom našom území je známy ako *polievkár*, *polievkárka*, čiže je *polievkový*, *polievková*. A podľa povrávky – napr. z Papradna – je *s kapusti chlap tustí a s polievki dievki*. V južnom Zemplíne o polievkárovi vravia, že *ľem chľipaňini bi jit*. Z výrazov utvorených od prevzatých slov sa v tomto prípade napr. v Šariši uplatňuje prezývka *zupar*, *zuparka* i *zupak*. Starší vedia, že výrazom *zupák* sa dlho označovali najmä poddôstojníci z povolania – gážisti, lebo vraj slúžili za polievku – *zupu*, a kto zostal pri vojsku, *zazupoval*.

Najpríbuznejšie polievkam (najmä hustejších) sú prívarky – omáčky. Podľa obľuby tohto jedla, podávaného zvyčajne s výdatnejším doplnkom, prischol jeho milovníkom názov *omáčkar*, *omáčkarka* alebo substantivizované označenie *omáčkový*, *omáčková*, vyskytujúce sa na juhozápadnom Slovensku.

Rozšírené sú prezývky podľa obľuby mäsitých jedál. Údeniny v komínch a komorách udržiavali chuť na ne až do skonzumovania v našich časoch už po celý rok. Pre milovníkov mäsa najčastejšie sa používalo označenie *mäsiar*, *mäsiarka* (nárečovo aj *masár*, *mesár*, *mešar*, *mešar* a pod.), viac-slovné expresíva ako *pažravedz na mäso* (Úbrež) a *britki na meso* (Haniska). Podobné významy vyjadrujú zjemnené označenie *meskár* (Lipt. Revica), spodstatnené prídavné mená *mäsový*, *mäsová* v rozličných nárečových variantoch takmer na celom našom území. K expresívnym pomenovaniám patria zložené slová ako *mesojit* v Šariši, na severozápade Slovenska *mesožráč*, *mesožráčka*, *mesožrút* či *mäsožrút*, ku ktorým sa nepochybne druží posmešný dvojčlenný výraz *massová búda* (Dechtice). Možno sa domnievať, že tieto kulinárne prezývky súvisia najmä s novšími časmi "mäsa každodenného".

Okrem týchto prezývaní všeobecnejšieho typu sa vyskytujú i označenia milovníkov istého druhu mäsitých výrobkov, ako je napr. šarišské *slaňinar*, pohronské *slaňinkár*, *slaňinkárka*, juhozemplínske *pečinkar*, podobne na Pohroní *klobáskar*, *klobáskarka*, *jaderničká*, *baraňinar* atď. V Šariši sa často pripravovali "ľahšie" i lacnejšie vnútornosti – *flaki* a kto ich rád jedol, bol *flakar*, *flakarka* (Úzov. Pekľany). Na juhozápade Slovenska sú reálne prezývky *huspeninár*, *prezburšár*, *plúckár*, *kaššár* i *kaššovi* (milovník žobrackej – zabíjačkovej –, ale aj zemiakovej, fazuľovej a podobnej kaše). Spišský *kuľášar* mal rád múčnu kašu *kuľášu*.

Do pôstnej mäsitej skupiny patria aj milovníci rýb – *rybár*, *rybárka* (*ribiar*, *ribiarka*: Orlové) či *rybový*.

Na ľudovom jedálnom lístku prevládali v minulosti múčne jedlá. Chlieb, chlebič, chlebiček každodenný na stole znamenal dostatok, v severnejších vrchárskych oblastiach popri rozličných osúchoch, kabáčoch a pod. predstavoval priam koláč. Pri dostatku chleba veľa ľudí jedávalo tento Boží dar takmer s každým jedlom – najmä s mäsom, polievkami, ba i s cestovinami. Takýchto jedákov označujú prezývky *chlebár*, *chlebárka* v rozličných nárečových variantoch vari na celom našom jazykovom území. V Šariši sa vraví *chľebak*, inde miestami *chleboš* (Láb, Semerovo), na Kysuciach úctivo *chlebičkar*. Expresívnejšie sú šarišské zloženiny *chľebojiť* a hornotrenčianske *chľebožráč*. V tomto význame sa často používa spodstatnené prídavné meno *chlebový*, na okolí Trnavy aj *chlebov*. V Turci spojenie *chleboví človek* znamená i "dobrosrdečný". Viacčlenným opisným výrazom *na chľeboj bi ľem žiŕ* charakterizujú chlebára na východe (Úbrež).

Rozličné múčne jedlá (cestoviny, pečivá, koláče atď.) a ich obľuba podmienili prezývky, ako je všeobecnejšie *múčkár*, *múčkárka* (Orlové), podľa jednotlivých požívatín tohto druhu, napr. *slížár*, *knoflár* (Záhorie), na strednom a východnom Slovensku *haluškář*, v Šariši aj *haluškovi*. V Gemeri sú *gulkáři*, na juhozápade *lokšári* a pod.

Milovníkov sladkých pečív prezývajú výrazmi všeobecnejšej platnosti ako *maškrtník*, v Zemplíne *lakociňkar*, inde *maškrtný*, *lakotný*, *makotný*. Konkrétnejšie prezývky sú napr. na východe *kolačar*, *kolačarka*, *kolačkar* i označenie rozšíreným spojením *britki na kolače* (Haniska) a spodstatneným prídavným menom *kolačovi*; podobne však aj na ostatnom území. Akiste sa všade nájde *štrúdlar*, *štrúdlarka*, *makovníkár*, *makovníkárka*, a *do lúbí buchtí*, *je buchtár* (Záhorie). Podobne by sme stretli takých, čo sú *lekvárovi*, *kalkíšovi* či *keltíšovi* (jedlo zo šťavy obilných klíkov a múky) atď. – možné sú prezývky podľa väčšiny jedál tohto typu.

Podľa obľuby iných druhov jedál, napr. zo zeleniny, strukovín, vyskytujú sa prezývky *fizoliar*, *fizoliarka* (Hliník n. Hron.), v Šariši *fizol'ar*, *fizol'arka*, na Pohroní *kapust'iar*, *kapust'iarka*, na východe spodstatnené *kapustovi*, *kapustova*, ktoré v náležitom nárečovom variante nájdeme aj inde. Podobne vznikli prezývky *krumplovi*, *bandurkovi*, *šalátovi*, *oharkovi* či *uharkovi* a iné odvodené výrazy z názvov častejšie používanej a rozmanito pripravovanej zeleniny, húb, ovocia a pod.

Medzi jedlami a nápojmi oscilujú mlieko, biela káva a s istou toleranciou čaj či *teja*. Stará známa pravda je, že od mlieka z kvalitnej paše a priam z hrotka bývali dievčence *krv a mlieko* a že biela káva bola sprvu zriedkavé a príležitostné jedlo, kým sa stala denným článkom stravy. No kto dával prednosť mlieku pred hocíjakou inou pochúťkou, dostal miestami

prezývku *mliečiar*, *mliečiarka* (napr. Orlové), na východe *mličňak*, *mličňačka* (Klenov), v juhozápadoslovenskej oblasti *mlékoví*, *mléková*, *mlíkoví*, *mlíková*, expr. *mléčkoví* a pod. Označenie *kávičkár* patrilo dávnejšie tomu, kto mal rád *blhú kávu* (napr. Rača), a tak mnohí boli *kávičkovi*. Teraz sú *kávičkári* vášniví konzumenti čiernej kávy. Milovníci čaju sú *čajoví* či *tejoví*.

Prezývky podľa obľúbenosti mliečnych výrobkov prischli väčšmi kolektívom a fungujú ako pomenovania obyvateľov obcí, čo platí aj o iných typoch prímen (podľa pestovania zeleniny, rozšírených mäsitých jedál, múčnikov atď.).

Konzumentov alkoholických nápojov (pálenka, víno, pivo) možno zaradiť podľa kritéria intenzity ich užívania. Označenie nemierne holdujúcich *trúnkom* nebývalo nijako lichotivé, známe sú expresívne výrazy ako *korhel'* a *korhel'ica*, *korhelina*, *lump* a *lumpa*, *pijan*, *ožran* aj *ožrala*, *slopaj*, *slopák*, na východe *pijak*, *žrak* a pod. No v našej téme ide o konzumentov "pri poriadku".

Kto dáva z rozličných príčin pri posezení, počastovaní prednosť nápojom nazývaným *tuhé*, *ostré*, *tvrdé* a pod., je označovaný všeobecnejšou prezývkou *pálenkár*, *pálenčiar*, *palenkoš*, *pálinkáš*, opisne *britki na paľenku* (Haniska). Podľa druhov pálenky, *páleného* je napr. *borovičkár*, *slivovičkár*, *terkeľičkoš* (Klenov) atď.

Nielen na vinohradníckom území žijú *vínari*, *vínkari*, *britki na víno*, ale aj inde, kde je prezývka *vinoš* (Šariš) odlišujúcim označením obľuby tohto-ktorého nápoja. Medzivojnová honorácia v mestách i na dedinách chodievala v isté dni do hostinca na víno, to boli *vínkari*. Neskoršie honorácie boli najmä pri *všimnom* zväčša "ostré", o súčasných ešte nevedno.

Milovník piva má u nás označenie *pivár*, *pivkár*, *pivečkár*, v Šariši aj *pivoš* - *a pivošovi víno nechvať!*

Staršie prezývky motivované obľubou tradičných jedál aj nápojov sčasti možno už zanikajú, no sú vizitkou hmotnej, spoločenskej a s nimi súvisiacej jazykovej situácie v živote predchádzajúcich generácií, aj preto im treba venovať pozornosť.

Jozef R. Nižnanský

ROZLIČNOSTI

O používaní prechodníka

Podnetom na úvahu o tzv. kondenzačnej (zhusťovacej, skracovacej) funkcii prechodníka v spisovnej slovenčine bola táto úvodná veta istého športového komentára v Národnej obrode z 10. 9. 1992: *Krivdili by sme dočasnému riaditeľovi HC Sparta, súdiac, že nám tlačí "kaleráby do hlavy"*.

Je viac ako isté, že pri bežnom vyjadrení by táto veta znela: *Krivdili by sme riaditeľovi, keby sme súdili* (resp. *mysleli*), *že nám tlačí "kaleráby do hlavy"*. Z toho vidieť, že prechodník *súdiac* je kondenzovaným vyjadrením vedľajšej vety *keby sme súdili* (*mysleli*).

Takýto spôsob vyjadrovania sa kedysi označoval ako skracovanie viet, v súčasnosti sa však pokladá za jednu z tzv. polovetných konštrukcií, t. j. takých útvarov, ktoré nepredstavujú samostatnú vetu, ale sú viazané na podmiet, resp. na činiteľa základovej vety, a prísudok sa v nich vyjadruje prechodníkom, činným aj trpným prídastím alebo neurčitkom. Prechodníkom sa v takýchto polovetných konštrukciách vyjadruje priradenie (koordinácia) dvoch dejov vo vete ako *Jano ide krívajúc* alebo bližšie určenie (determinácia) vo vete ako *Jano ide, krívajúc na jednu nohu*. Podľa staršieho výkladu v Gramatike slovenského jazyka od B. Letza (Bratislava 1950, s. 516 a n.) má prechodník príslovkovú povahu, a preto sa uplatňuje ako príslovkové určenie spôsobu a času (napr. vo vete *Ty si zbojník, ale nie my! – vyskočiac zavolaľ Levický*), resp. príčiny (napr. vo vete *Podivil sa Bátory, neočakávajúc podobné prijatie*). J. Ružička však pri výklade o prechodníkových konštrukciách (v Slovenskej gramatike od E. Paulinyho, J. Ružičku a J. Štolca, 5. vyd., Bratislava 1968, s. 393 a n.) bez ohľadu na syntaktickú povahu konštatuje, že prechodníkom sa vyjadrujú sprievodné deje, nie rovnocenné deje, pravda, ak činiteľ hlavného i sprievodného deja je ten istý. Niekedy sa tento sprievodný dej označuje ako druhotný, druhostupňový a tým sa naznačuje jeho menšia faktická závažnosť.

Na základe týchto poznatkov môžeme k našej citovanej vete zaujať takéto stanovisko: Splňa sa podmienka rovnakého činiteľa v základovej vete i v prechodníkovej (polovetnej) konštrukcii: *krivdili by sme – keby sme súdili*. Splňa sa aj podmienka, že polovetná konštrukcia môže fungovať ako

príslovkové určenie; tu však ide o príslovkové určenie podmienky a pri takomto príslovkovom určení, resp. pri podmienkových vedľajších vetách sa možnosti použiť prechodníkovú konštrukciu dosiaľ pri výskume nezistili. Hlavnú námietku však predstavuje fakt, že tu nejde o vyjadrenie sprievodného či druhostupňového deja. Veta po spojke *keby* je nevyhnutnou súčasťou podmieňovacieho súvetia, nemožno povedať, ktorá veta v tomto súvetí vyjadruje hlavný a ktorá sprievodný dej. Preto treba uzavrieť, že veta citovaná na začiatku príspevku sa nezhoduje so syntaktickou štruktúrou platnou v spisovnej slovenčine. V zhode s touto štruktúrou je len "neskrátená" veta *Krivdili by sme riaditeľovi, keby sme súdili* (lepšie: *keby sme si mysleli*), že nám tlačí "kaleráby do hlavy".

Ján Horecký

SPRÁVY A POSUDKY

Pri prameni kodifikácie slovenčiny, našich novodobých dejín a kultúry

Vedecké sympóziu na tému *Slovenské učené tovarištvo v národnom a kresťanskom kontexte* pripravila Slovenská katolícka akadémia (SKA) – vedecká, umelecká a kultúrna spoločnosť Slovákov pri Slovenskej biskupskej konferencii – na počesť dvojstého výročia založenia Slovenského tovarištva. Sympóziu sa uskutočnilo 27. 10. 1992 na Bratislavskom hrade v majestátnej Sále Ústavy a konalo sa v duchu štatútu SKA, ktorého ideovými piliermi sú slovenskosť, katolíckosť, kultúrnosť a vedeckosť. So zreteľným dôrazom na vedeckosť koncipovali svoje referáty všetci aktívni účastníci sympózia, pričom podľa povahy témy boli v referátoch proporcionálne zastúpené aj ďalšie tri ideové prvky.

Sympóziu otvoril A. H l i n k a, rektor SKA, moderoval ho P. P a l k o v i č, ktorý jednotlivé referáty sprevádzal výstižným zdôraznením hlavnej myšlienky referátu a miestami glosoval pohotovými aj vtípnymi výrokmi. V úvodnom kulturologicky koncipovanom referáte A. H l i n k a vyslovil niekoľko pozoruhodných myšlienok. Medzi nimi – v súvislosti so Sloven-

ským učeným tovarištvom (SUT) a našou prítomnosťou – myšlienku o potrebe mosta medzi tým, čo bolo, je a bude, ďalej myšlienku o potrebe preferencie etiky pred technikou, o nevyhnutnosti odstraňovať nepriaznivé následky súčasného civilizačného vývoja, v ktorom sa favorizuje človek ako bytosť materiálne zasýtená – jej výstižnú charakteristiku referent načrtol analýzou trojice pojmov človek výrobca (homo faber), človek hravý (homo ludens), človek spotrebiteľ (homo consumens) – pred človekom ako bytosťou vnútorne, t. j. duchovne rozvitou, a ďalšie myšlienky. – R. M a r s i n a, predseda Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV, pozdravil účastníkov sympózia za túto spoločnosť, no svoj príhovor nekoncepivoval len okrúhlo zdvorilostne. Hodnotenie SUT v dejinách nášho národa predstavil v príhovore ako interdisciplinárny problém, pričom vyzdvihol prvoradé miesto SUT nielen v kodifikácii spisovného jazyka, ale aj v rozvíjaní celého národného obrodzenia.

Po týchto dvoch vystúpeniach renomovaní vedeckí pracovníci z rozličných ústavov Slovenskej akadémie vied, z vysokých škôl a ďalších inštitúcií predniesli ohlásené referáty. K. H a b o v š t i a k o v á sa zaoberala vzťahom A. Bernoláka k SUT a Bernoláka predstavila ako integrujúcu osobnosť v kruhu priateľov z generálneho seminára, ktorí uvažovali o tom, ako postaviť slovenskú spisbu na pevný jazykový a organizačný základ. – E. F o r d i n á l o v á v referáte zdôraznila, že SUT je prvý kultúrny spolok Slovákov, že ideovo vychádza z katolicizmu a cyrilometodskej tradície a že je vlastne predobrazom Matice slovenskej. – E. T k á č i k o v á uvažovala o tom, ako kresťanstvo pomohlo k identifikácii slovenskosti, aký význam mali literárne polemiky pre rozvoj estetického myslenia a citenia tvorcov súvekých literárnych diel a aká obdivuhodná bola ľudovovýchovná aktivita členov SUT. – Pozoruhodný referát naplnený zaujímavými podrobnosťami o Bratislavskom hrade v čase, keď v ňom bol umiestnený generálny seminár, predniesla M. V y v í j a l o v á, ktorá zároveň upozornila, že jozefizmus postavil pred adeptov kňazského povolania úlohu pôsobiť v ňom nielen v oblasti náboženskej (mravnej) výchovy, ale aj v oblasti vzdelávania. – M. O r a v c o v á v referáte konštatovala, že úsilie o národnú emancipáciu postupovalo dichotomicky (najskôr idea česko-slovenského kmeňa, potom idea svojskosti Slovákov v rodine Slovanov). Jej uvažovanie sa pohybovalo v trojuholníku s vrcholmi jazyk – kultúra – národ. – J. H u č k o informoval o kvantitatívnom raste slovenskej inteligencie v období národného obrodzenia, ale súčasne uviedol, že štruktúrne sa táto vrstva slovenského spoločenstva nerozvila (prevažovalo kňazské povolanie), navyše bola diskriminovaná (nízke platy v porovnaní s inteligenciou iných národov,

málo prítlačlivé umiestnenie ap.). – A. M a ť o v č í k referoval o úsilí nájsť skutočnú podobizeň prvého kodifikátora slovenčiny A. Bernoláka, no napriek pokračujúcej svedomitej heuristickej práci nevyslovil nádej, že sa táto podobizeň niekedy nájde, hoci z historických prameňov je známe, že jestvovala. – M. M a r s i n o v á objasnila spoločenský dosah Palkovičovho prekladu Svätého písma, ktorý vyšiel v náklade 2000 výtlačkov a používali ho aj nekatolícke kresťanské spoločenstvá (v tejto súvislosti referentka pripomenula ekumenické prvky v pôsobení generácie bernolákovcov a nasledujúcej generácie). Zaujímavý bol údaj, že z dvetisícového nákladu Bernolákovho slovníka sa predalo len okolo 200 exemplárov.

V správe o sympóziu na počesť 200. výročia SUT nemožno nespomenúť, že V. T u r č á n y sa síce vzdal referátu na tému *Bernolák, učiteľ básnika Hollého*, no nahradil ho krásnym bernolákovským triptychom s epilógom. Jeho prednes (recitoval sám autor) a pieseň *Materinská moja reč* (zaspievala ju D. Laščiaková) boli vzácnym umeleckým šperkom tohto skvelého podujatia. Zaznamenajme napokon, že jeho "duchovnými hýbateľmi" boli manželia Habovštiakovci (rektor SKA sa im za to osobitne poďakoval) a že sa z tohto podujatia pripravuje zborník referátov. Ten určite presvedčí každého, že pochvala za vysokú vedeckú, spoločenskú a kultúrnu úroveň sympózia je opodstatnená a zaslúžená.

Ivan Masár

Sviatok poézie

Ten ostatný – v poradí už 38. – Hviezdoslavov Kubín sa konal 1. až 3. októbra 1992 a predstavilo sa na ňom dvadsaťsedem jednotlivcov a dve divadlá poézie. Jednotlivci súťažili v dvoch kategóriách: štvrtú kategóriu tvorili stredoškólači (traja chlapci, sedemnást' dievčat, z toho desiat' prednášali poéziu, desiat' prózu), piatu kategóriu vysokoškólači a dospeli (dvaja muži a päť žien, z toho piati prednášali poéziu, dvaja prózu).

V prednesoch jednotlivcov mal posledný Hviezdoslavov Kubín o niečo slabšiu úroveň ako predchádzajúce ročníky. Ovplyvnili to dva faktory: jednak výber textov, jednak menej precízna technická príprava jednotlivých recitátorov. Interpreti zväčša siahli za textami príznačnými pre toto pre-

lomové obdobie, odhaľujúcimi rozpory v nás i mimo nás. V poézii ich zaujala najmä tvorba anglosaských autorov, hlavne bítnikov, ktorá má čo povedať dnešným mladým ľuďom. Výber próz bol pestrejší. Chýbali však domáci autori. Vybrali si ich len piati interpreti, vyzreté recitátorské osobnosti. Istým prekvapením bola absencia klasiky, aj to, že si nikto z účinkujúcich ani organizátorov nespomenul na Hviezdoslava aspoň nesúťažne či v galaprograme. A tak, žiaľ, Hviezdoslava má toto podujatie už po niekoľko rokov vari len v názve.

Celkovo výber prednášaných textov vypovedal o tom, že mladí ľudia reagujú na dianie okolo seba, usilujú sa spoznať podstatu človeka vo svete. Prezrádzal však aj to, že recitátori často buď precenili, alebo nedocenili svoje možnosti. Niekedy si vyberali texty určené skôr na tiché čítanie ako na recitovanie, alebo si všimli len ich prvoplánovú rovinu, nepodarilo sa im hlbšie preniknúť do textu, verne ho uchopiť, stotožniť sa s ním.

Pod menšiu technickú pripravenosť recitátorov sa zrejme podpísala aj absencia niekdajších predsúťažných sústredení, stretnutí recitátorov, na ktorých prednášatelia pracovali pod vedením skúsených odborníkov, prenikali hlbšie do textu, učili sa spoznávať jeho klady a zápory, odstraňovať nedostatky, teda doladovať si svoju recitátorskú formu. Slovom, chýbala ďalšia fáza kultivovania umeleckého prednesu, ktorá je dnes už len spomienkou. Podarí sa ju oživiť?

S horším technickým predvedením, nedostatočným režijným vedením a slabšou dramaturgiou istým spôsobom súvisel aj menší záujem učiteľov o túto formu práce s literatúrou, hoci ich minuloročné zastúpenie na sprievodných seminároch tohto podujatia by malo svedčiť skôr o opaku. Výnimkou boli azda len bratislavskí stredoškóľáci, členovia súboru LaNo pri Základnej umeleckej škole na Karloveskej ulici, ktorí sa pripravovali pod vedením pani Skořepovej – bývalej recitátorky s veľkým vzťahom k umeleckému slovu i k Hviezdoslavovmu Kubínu, ktorá už vychovala viacero osobností tejto prehliadky.

Štvrtá kategória bola zväčša hľadaním, experimentovaním s textom, niekedy trocha neosobným, monotónnym prejavom, ktorý bol málo komunikatívny, nechával diváka chladným, dostatočne ho nezaujal. A predsa tu zažiarili niektorí recitátori, a to už spomenutého súboru LaNo, ktorým v prednese prózy patrili všetky ceny, v prednese poézie čestné uznanie. Katke Kudjakovej (L. Malerba: Oheň a plameň), Martinovi Kaprálikovi (W. Saroyan: Chichotavý Sam), Lucii Hurajovej (C. McCullerová: Strom, skala, mrak), Barbare Horvatovej (D. Diderot: Mníška) sa podarilo netradične podať text, vtiahnuť diváka do príbehu. Boli to umelecké prednesy

plné života, pochýb a hľadania, prednesy, na ktoré sa nezabúda. V próze B. Horvatová získala prvé miesto, o druhé miesto sa rozdelili M. Kaprálik a L. Hurajová, tretia skončila K. Kudjaková.

Výkony stredoškolákov v prednese poézie boli vzhľadom na spomenuté nedostatky týkajúce sa celej kategórie o niečo slabšie, a tak prvé miesto porota neudelila. Na druhom skončili Kristína Vulganová (L. Ferlinghetti: Kolaps koláž) a Dagmar Kollárová (G. Corso: Clown), tretia bola Slávka Halčáková (A. Ginsberg: Kadiš). Čestné uznanie si odniesla Monika Michnová (C. Sanburg: Med a soľ).

Sklamanie čakalo najmä v piatej kategórii prednesu prózy, ktorá bola v minulosti recitátorským koncertom. Tentoraz sa predstavili len dve recitátorky, no vyzretý, ustálený osobnostný prednes kedysi príznačný pre vysokoškolákov a dospelých chýbal. A tak výrok poroty, že v tejto kategórii neudeli nijaké ocenenie, nebol pre divákov prevapením.

Aby bol obraz posledného Hviezdoslavovho Kubína komplexný, treba spomenúť aj nesúťažné vystúpenie detských recitátorov, žiakov základných škôl, ktoré majú skôr stúpajúcu tendenciu, a predstavenia divadiel poézie. Detskí recitátori podali dobré výkony, mali jednoznačne civilný prednes, boli technicky dobre pripravení, aj keď problém s výberom textov, ktoré boli často nad ich skúsenostné možnosti, naďalej pretrváva. Práve druhá a tretia kategória je prísľubom ďalších recitátorských osobností budúcich Hviezdoslavových Kubínov.

Tentoraz sa predstavili iba dve divadlá poézie. Divadlo SHANTI pri Regionálnom kultúrnom stredisku prišlo do Kubína s pôsobivou, scénicky sugestívnou *Modlitbou za ráno* a získalo cenu za scénické vyjadrenie vyhraneného životného pocitu. Divadlo KA pri Mestskom kultúrnom stredisku Trvrdošín uviedlo paródiu M. Vicena na schematickú, banálnu poéziu a jej patetickú interpretáciu: *PPP – poézia je dobrý sluha, ale zlý pán*. Dostalo cenu diváka za účinné stvárnenie paródie.

Súčasťou podujatia boli diskusie, tvorivé dielne, rozbor prednesov i dve exkurzie: do Hviezdoslavovej hájovne na Podvrší pod Bahou horou a do Kukučínovej Jasenovej.

Dúfajme, že toto dobré a užitočné podujatie nezahynie na nedostatok finančných prostriedkov. Azda sa v Kubíne tohto roku recitátori opäť stretnú. V silnej konkurencii, s vyzretými, prítiažlivými prednesmi.

Katarína Hegerová

Vedieť dobre rozprávať

(HEVIER, D. – BAJUSOVÁ, O.: *Hovorníček*. Bratislava, Mladé letá 1992. 66 s.)

Knižka D. Heviera a O. Bajusovej *Hovorníček* je určená "pre všetky deti, ktoré chcú vedieť dobre rozprávať", ako to uvádza podnadpis na obale. Už pri prvom dotyku s ňou som konštatovala, že ide o rozkošné dielko pre deti.

Úvodné *Slovo rodičom* o úlohe knižky oznamuje, že "chce aspoň trochu pomôcť v rozvíjaní rečových schopností vášho dieťaťa". Knižka je určená deťom od troch rokov, ktoré síce majú v rámci svojho vývinu ťažkosti s výslovnosťou, no vyvíjajú sa normálne, preto nepatria do logopedických poradní. O *Hovorníčku* treba povedať, že patrí všetkým deťom. Autori uvádzajú, že by privítali, keby bol pomôckou aj logopédom, aj v materských školách. S knižkou treba pracovať tak, aby sa z *Hovorníčka*, ako uvádzajú autori, nestal *hovorníček*, a jej stálym "sprievodcom" majú byť rodičia. Deťom sa D. Hevier prihovára v úvodnej básničke: *No a v knižke Hovorníček nájdeš cviky pre jazýček, ak chceš byť raz veľký.*

Základným cieľom knižky je naučiť deti správne vyslovovať všetky hlásky slovenčiny, preto "spisovateľ a maliarka urobili v tejto knižke takú roz-c-vičku pre tvoj jazýček".

Úvodom si deti precvičia a uvedomia výslovnosť všetkých samohlások, napr. *í-í-í, už nás nepustí, á-á-á, my sme rodina*. Správna výslovnosť sa zameriava na ťažko vysloviteľné hlásky (r), na sykavky, ktoré deťom robia problémy, na rozlišovanie významu slov pri zmene niektorej hlásky, resp. celej slabiky alebo skupiny hlások, na javy, ktoré sa vo výslovnosti všeobecne zanedbávajú (l'). Prostriedkami na dosiahnutie uvedeného cieľa sú najmä básničky, ale aj vyratúvanie slov s rovnakou hláskou, ktorá sa precvičuje, kontakt s detským "čitateľom" udržiavaný malými úlohami, ktorými sa nenápadne učí, využívaním slov z detskej reči. A všetko to dopĺňa veľmi názorná, hravá a mimoriadne pútavá kresba.

Základnou formou nácviku výslovnosti sú texty, v ktorých sa zamieňajú hlásky alebo celé slabiky, napr. *podela – do dela, z dediny – šediny, tam si – dámsi, do ucha – poslúcha, svetom – deťom, blízia – neublížia, ťha – mihá*. Správna výslovnosť jednotlivých hlások sa precvičuje častým opakovaním tej istej hlásky v každom slove, napr. *š: Ide vláčik z Holešova do Šišova, zo Šišova do Kašova, z Kašova do Benešova... do Spišskej Novej Vsi, kde nevedia vraviť "ššši..."*, *ô: Vieš, čo je vokáň? To je taký kvokáň. Kam si kvokne, všetko kvoká. Kvoká tóna, kvoká stôl, kvoká kôň a kvoká vól... V koši kvocka-kvokaňa kvoká aj bez vokáňa*. O výslovnosti dz autor píše, že cu-

dzinci ho nevedia vysloviť, ale našim deťom pri ňom jazyk nezavadzia, preto vedia povedať: *Kohút z mosadze má zlost' na sadze. Volá: "Sadze! Sadziská!" Ale viacej nevládze. Hlásku l' a slabiku li, ktoré sa zanedbávajú aj v nedbanlivej výslovnosti dospelých, učí vyslovovať v básničke: Lubko - vnú-čik našiel kľúčik. Pod lipou ho stratili Motýľka a Motýľik. Je to kľúčik od ľalie, od ľuľka či konválne? Motýle ho stratili... A náš Lubko vie už "li".*

Slovná zásoba Hevierovho textu je oživená v primeranej miere detskými slovami. Patria k nim hlavne deminutíva: *koník, očka, ľaviatko, vodníček, ušká*, ďalej slová onomatopoické: *cvrliká c-c-c-c, ó, bum, tu-tu-tu-tu, ach, ich*, slová konvenčné v detskej reči: *nemaj boja* (neboj sa), *malé bó...* (rana, bolesť), *cica*. Sem patria aj aktuálne slová utvorené autorom: *aháci* (čo hovoria *aha*), *klokikola* (klokan), *mačkakola, det'okola, digitálky*, ak ukazujú čas, a potom *tikitálky*, ak len tikajú. Precvičovanie sa ďalej dosahuje opakovaním: *beda, beda, beda, keď je dúha bledá*, alebo vymýšľaním slov či radením zvukovo príbuzných slov: *Lila, Ela, Michaela, Bela, Anabela, Izabela...*, *humbago, tobago, indigo, Santiago, Obligo, hidalgo, mango a samango. Bingo, tango, Kongo, mongo. Pinpongo? Pingo! Pongo!* Keďže deťom vo výslovnosti robí najväčšie ťažkosti hláska *r*, autor začína rapotavou básničkou: *Rrrups a rrraps a rap-rap-rap! Kto to povie, ten je chlap! a končí ...prv ako staneš sa prvákom, nauč sa vravieť er. Vmčí ti to? Vrčí? Hrká? Hurá! Smieš ist' za prváka!*

Knižku Hovorníček od D. Heviera a maliarky a ilustrátorky O. Bajusovej treba vrele privítať ako knižku, ktorá vedie od malička naše deti k správnej výslovnosti ako jednej zložky jazykovej kultúry a ktorá je dobrým aj pútavým začiatkom v jej pokračovaní v ďalších obdobiach vývinu dieťaťa. Záverom treba dodať, že k tejto knihe vyšla magnetofónová kazeta s rovnomeným názvom, ktorá zaručí správnu výslovnosť textov.

Eugénia Bajzíkoviá

SPYTOVALI STE SA

Môže byť niečo na spadnutie? – M. K. z Banskej Bystrice sa na nás obrátil s touto otázkou: "V ktorej rozhlasovej relácii som počul v súvislosti s pripravovaným programom spojenie *táto udalosť je už na spadnutie*. Použil moderátor výraz *byť na spadnutie* v tejto súvislosti správne?"

Hneď na úvod našej odpovede treba poznamenať, že pochybnosť rozhlasového poslucháča z Banskej Bystrice je oprávnená – spojenie *je na*

spadnutie nie je slovenské a ani nemá svoje miesto v kultivovanom jazykovom prejave. Dôvodov je viac. V prvom rade ten, že v slovenčine síce máme slovo *spadnúť*, ale to má svoje presné významy, ktoré by sme mohli stručne opísať synonymami 1. *padnúť* (= klesnúť na zem), 2. *napadnúť* (o daždi, o snehu), 3. *klesnúť*, 4. *zrútiť sa*. Bližšie sa významy opisujú vo výkladových slovníkoch. Význam uvedený na začiatku však medzi nimi nie je. Sloveso *spadnúť* je často aj súčasťou frazeologických spojení, napr. *čo z neba, z hrušky, z mesiaca spadol?* (= je naozaj taký nevedomý, neinformovaný?), *spadol mu kameň zo srdca* (= veľmi sa mu uľavilo), *nikto učeny z neba nespadol* (= každý sa musí učiť), *koruna by mu nespadla z hlavy* (= nestratil by vážnosť, dôstojnosť), ale – ako vidno z príkladov – ani sem nezapadá spojenie *niečo je na spadnutie*.

Druhý dôvod je ten, že vyjadrenie *je na spadnutie*, ktoré nemá oporu ani v jednom z významov slovesa *spadnúť*, nevzniklo v slovenčine, ale sa k nám v tejto podobe dostalo najskôr z češtiny. A treba dodať, že celkom zbytočne. Frazeologizmy, medzi ktoré možno zaradiť aj rozoberané slovné spojenie, sú totiž v každom jazyku jedinečné, neopakovateľné, ozvláštnujúce reč. Preto ich z jedného jazyka do druhého nemožno prekladať doslovne, slovo za slovom. Ak by sme tak urobili, ako sa stalo v tomto prípade, zahmlil by sa ich význam, stratila by sa jedinečnosť, teda tie vlastnosti, ktoré robia frazeologizmy frazeologizmami. Preto treba pri preklade frazeologizmov postupovať ináč: nie doslovne prekladať, ale hľadať ekvivalenty ustálených spojení v druhom jazyku.

Na vyjadrenie toho, že sa niečo už-už začne, netreba siahať za cudzími výpožičkami. V slovenčine máme totiž viacero možností, ako sa o tom môžeme presvedčiť v jazykových príručkách alebo v Zátureckého Slovenských prísloviach, porekadlách a úsloviach. Tu sú aspoň niektoré: *Už veľa nechýba a začne sa to*. – *Už-už sa to začne*. Alebo trošku expresívnejšie: *Visí to na tenkej nitke*. – *Visí to na vlásku*. – *Visí to vo vzduchu*.

Ani vtedy, keď chceme povedať, že onedlho bude pršať, nemôžeme doslova prekladať české spojenie *je na spadnutí*. Stačí si vybrať napr. niektoré z týchto domácich frazeologických spojení: *Dažd'u nohy visia*. – *Len tak visia oblaky*. – *Lastovičky ponad samú zem lietajú*. – *Kohúty sa nadrapujú*. – *Hory sa černejú*. Pekné obrazné spojenia nachádzame aj v nárečiach. Za všetky uvedieme aspoň modranské: *Kačky hľadzá do trúby a sýkorky piščá, bude pršať*.

Ako vidno, možností je viac, treba si len vybrať tú najvhodnejšiu.

Katarína Hegerová

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 27, 1993, č. 2. Vydavateľstvo Slovak Academic Press, spol. s r. o. Hlavný redaktor PaedDr. Matej Považaj. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Anna Lišková. Vychádza dvanásťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 96,-, jednotlivé čísla Kčs 8,-. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma SAP - Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Námestie slobody 6, 810 05 Bratislava. Registračné číslo 7050.

Distributed by SAP - SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Námestie slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 1993

Cena Kčs 8,-